

שלהבת גנוזה

סיפורי ישראל זרחי

תם של תושביה. תמונת הפרט לא היתה עוד אלא גון אחד בהעלאת מסכת-החיים המקיפה של עדות ומעמדות, שבטי ישראל ממזרח ומ- מערב שנתקבצו פה לכונן אימה אחת. לחזותו הראשונה של זרחי בתיאור הגלוי והמצוי, נוספה

ישראל זרחי

בגרות של התבוננות בחזון רוחם של הדורות אשר קדמו לו ברעבונם לאדמה ובשאיפתם לתיקון החיים היהודיים. לבטים רבים נתלבט זרחי, אך אלה הבהירו דרכו, העמיקו זיקתו אל המקור העברי. בסיפוריו חל מיפנה של יציאה למרחב. בליבו גאתה התעוררות-של- מעלה לדעת את הנתיב המקשר אותו אל עריסתן של התנועות הגדולות ליישוב ארץ-ישראל. לאחר "בית סכתא שחרב", הרי כאן "נחלת האבות". ומעשי-האבות החלוציים יש בהם כדי להאציל על מעשי הבנים. בודאות זו קם זרחי והבליע עצמו בדמויות האנשים אשר עיצב, החל מן הרומאן "ארץ לא זרועה" מתקופת הבילויים ועד הסיפור "מחניים", הישוב החק- לאי בגליל העליון שנשתלבו בו דור של חסי- דים ראשונים דור חלוצים בתקופתנו.

ישראל זרחי היה בארץ, ובעיקר בירושלים, כשתי עשרות שנים. הוא הקדיש את חייו ליצירה הסיפורית הארץ-ישראלית. אישיותו צמחה משור- רות חלוצים ונשתורה במסכת הדור של שנות השלושים והארבעים אשר עשייתו הגשמית העלתה ערכים של תרבות מקורית. לעינינו עלתה שלהבתו של המספר הצעיר, ועוד לא הספקנו לתת דעתנו עליו - וכבר נסתלק. סתירה היתה בין גופו החלוש לבין רוחו הסוערת ומאוד המך הגורל לאיש חפץ-חיים ואוהב-חיים זה, כי נגזר עליו לאחר המש-עשרה שנות יצירה להניחה בעצם פריחתה - בתש"ז - והוא כבן ל"ח. ואולם כחמישה-עשר ספריו ברומאן ובסי- פור הקצר מעידים כמה פירכסה בו תשוקת- הרוח לעסוק ביצורי-האמנות שלקחם מליבו ובראם מחזותו והעמידם בתנועת-חיים בספרות העברית, כמה שואף היה ליצירה סיפורית גדולה שתהא כולה שלו.

א. גילגוליי-דמות

ראשית דרכו בסיפור היתה בגילוף תמונת עצמו, דמות צעיר מפולניה אשר נרעש במעמקי ליבו בבואו במגע עם מראות הארץ, בטעמו סוד הניגיה ומתק צליליה של הלשון העברית, בהר- גישו בתמורה שבמעבר מחיי גולה חיי נכר אל חידושי הווייה במולדת. היה זה "ומו הגדול של מיכאלי" כשניתן לו יום-עבודה במושבה, אחד מן ה"ימים יחפים" - מסיפוריו הראשונים - כאשר זרחי עיצב במלים עבריות מהוססות את דמות ה"עלומים" שלו, והוא שבוי קסמה של הארץ, ליבו שר וידו עושה בעבודת האדמה. הוא הגדיר עצמו מכל עבר. לא בא הגה אלא לשם התכלית האחת: לחיות את חיי הארץ במלואם. כל אותם גילגוליי-דמות וגילגוליי- מאורעות מרחוק אשר חיברו את הצעיר אל הוויית האבות בגולה שכליונה היה ממשמש ובא - שוב אין להם חזרה. זמנו, הגותו, מקומו - כאן, בבנין ובהשתרשות. עלומיו נשתזרו בדמות האדם הארץ-ישראלי, דמות חופשית ברצונה לקיים עצמאי, לקיום-עד. "עלומים" אלה הפכוהו לעברי במבטי עיניו, במחשבתו, בלשונו - העניקו לו לב חדש.

תמונה זו נתגוונה והלכה על רקע ירושלים באדמומית הזוהבה ובתכלת הכסופה של זריחור- תיה ושקיעותיה, באיתנותם של הריה, בשרשיור-

והוויית האנשים הפועלים בתוך ההתפתחות הסיפורית. כך דמותו הטראגית של "שמשון משוק הבשמים", טוחן הקהוה שנתעורר בירושלים העתיקה, אדם בעל צורה הנתון בין הממש של גלגל-המכונה שהוא מסובב בכך האפל, לבין חלום אהבתו שפרחה ואבדה ממנו לעולם. וכך דמויות עוליי-גרמניה הרא- שונים המצויים ב"מלון אורחים" שמחוץ לחומה; אף-על-פי שניתן להם לבנות כאן את הריסות ביתם, עדיין רוחם זרה לירושלים וכל עצמם עגומים ובודדים, נתונים לשבר הגדול שבנפשם. – הנה נרקם "צעף האלמנות", סיפור העולה מתוך עגמתם של ימי מאורעות הדמים בארץ בשנת הרפ"ט, שנת עלייתו של זרחי, וכיצא בשברון חייה של האלמנה – דמותו של "אבא איגרא" מעוליי-פולניה הקושר כאן גורל שארית חייו בים הגדול אשר לקח ממנו את בנו יחידו כקברניטה של ספינה אשר נטרפה, אך אינו משלים עם אבדן הבן, ועל החוף תועה הוא ומתלבט – נכסף בתקווה ונטרף בצער. וכן הסיפור "על שום מה" – אכזבת ליבה של האשה הצעירה, שבעצם ידיה הרסה אושרה וביתה ומתוך נפשה המפולגת, היותה מטילה ספק בנכונות הליכותיה ובאמת הרגשתה אל איש אחר, מתמלטת החרטה בשוועת הקריאה: "על שום מה קרה כל זה, על שום מה!..."

ב. שלבי השתרות
בסיפורי הקצרים כברומאנים של זרחי מסתמן שוני הנושאים, והוא הרצון להרהיב את סיפור- המעשה לפי יחידות החברה והזמן והמקום. זו ההתמכרות לגילויי החיים מזוויות-ראייה של המספר, השואף למזג את הזיקה הלירית בתפיסה האפית הן בהיקף התיאורים של הנופים והן בהתרחקות הפנימית של עלילות האנשים. בימיו נמנה זרחי עם המעטים שהעלו בסיפוריהם את עניין העלייה והקליטה של גברים ונשים, שאפו לעשות למען יישוב האומה בארצה מכאן, ומכאן, המציאות דיכדכה פינת-הייהם הפרטית עד שנעשו רפי אונים, אפילו נעקרו ממקומם. זרחי מעצב את גיבורי סיפוריו בלי פניות. הוא מייחד קווים ריאליסטיים שבמוצאם ובמעמדם כאשר הם עוברים מחיים אל חיים. חושף לבטי הסתגלותם אל הסביבה החדשה. עם כל החולשה והצער שבהווייתם, זרחי אינו מרחם או מלגלג על יצוריו; הוא כואב כאבם, אוהבם; אך כיוון שנפשו יצוקה בהם, יש שבלי-דעת הוא מוסיף עליהם איוו רוממות של אידיאלי- זאציה. תחת העין הפקוחה שבתפיסה האפית המיוחלת, דומעת עינו המעולפת של הליריקן

סוער היה, נלהב ברעיונות, כולו מתיחות נפ- שית. חיי הארץ הפעימו אותו עתים עד לידי צהלה, עתים עד לידי דמעות. ביקש להיות להם לפה, לפתוח ליבו ולעשות שכלו נכון להבינם לצורך מבעו בסיפור. נפשו רטטה בדופקה של יצירה. רטטה? בערה היתה זו שנתלקחה מן ה"שלהבת" שהיתה "גנוזה" בו.

זרחי שייך היה לאותם המספרים העירנים והמת- מידים, העושים מלאכתם בחריצות ואשר תוך התקדמותם מבקשים הם תמיד חידוש למען גיוון יצירתם. מה שציין אותו ביחוד – יציר הבנייה. כל חלקה טובה שראתה עינו, מיד מוכן היה לגדרה ולהכשירה לבנין; סופר אחר, עד שהס- פיק לבחון את מה שלפניו, כבר היה זרחי הופר יסוד ומכין נדבכי אבן, כבר עמל בהתקנת התבניות והמתכונת לתחתיים שניים ושלישים.

הסיפורים אשר נכנסו ב"שלהבת גנוזה" וב"החוף הנכסף" מוכיחים בעליל התמדרדותו של זרחי בנושאים, עד מה נאבק בכיבוש החוות ובע- מקת החזון כדי לשוות לגיבוריו ביטוי אישי ממצה ככל האפשר, ויחד עם זה לשזרם במסכת הכלל ולחברם בחוט-השני של האידיאה הסיפור- רית אשר הונחה בעצם ברייתם להיות נכספים אל חוף הטוב והנאצל, בין שניתן להם להשיגו ובין שלא ישיגוהו לעולם. משמעותו של חיבור זה מתבטאת, למשל, ביחס בין הצעיר שמעון כספרי, חבר קיבוץ מחניים של ימינו, לבין הזקן ר' שמריה מילנר שעלה עם חסידים מגאליציה לפני כשמונים שנה לברוא את עלילת "מחניים" המוחשית. בסיפור "סמבטיון" שוב מתבטא החיבור בין ר' משה יהושע המת- אבק בעפר ירושלים העתיקה למען חידוש תפ- ארתה, לבין אותם שבטי ישראל רחוקים ואגדיים שמעבר לסמבטיון הדמיוני – סיפור השופע ערגת-נפש לקיבוצה של האומה בארצה. גם ב"ריחיים של רוח" מצטיירים חיבור הדורות ושלובם במוחשיות; דמויותיהם של רבי יעקב טוחן וחנה הטוחנת, אשר נחלצו לצאת מן העיר העתיקה כדי להתפרנס מטחינת קמח באותם ריחיים-של-רוח שהקים השר משה מונ- טיפורי בירושלים החדשה, משתורות במודרנה של הימים ההם; אנו רואים מה בין חייהם הדחוקים והנשכחים של ראשונים בין החומות לבין הבאים אחריהם להרחיב את ירושלים בכנייני-מגורים, בבתי-מלאכה ובבתי-חרושת ואף בבתי-ריחיים של קיטור וחשמל. – זרחי נכנס לא בלבד לתחומיה של התודעה היהודית ההיסטורית מול הנופים החדשים הצומחים מת- כה ומתמזגים עימה, אלא הוא מחזקם גם בגורם העלילתי המסקרן – תנועה של מאורעות ומעשים

המרוגש אשר יגון סתום מטלטלו לחופי־נהרה רחוקים. ואמנם, חדרי ליבו של ישראל זרחי מלאו "חוויות עמוקות והגיגות בהקיץ וחלומות רבים" והוא פתח להם פתח שיהיו שופעים ממנו אל לב הקוראים בלי־מצרים. אולם זרחי ידע גם להקפיד עם עצמו. על אף טעמה המתוק של הזיית־החלום הנוהרת, הרי במשך שנות כתיבתו התגבשה ראייתו המודעת לתאר אנשים בהליכותיהם ולהעמיק בתכונות נפשם, עד שיחד עימם נתעלה הוא עצמו במעלה היכולת האמנו־תית, עד שנחברר כי מספר צעיר זה נושא בקרבו את האפשרות לשלימות.

התימאטיקה בסיפורי זרחי רחבה והקיפה עלי־לוח־חיים של עדות וערים ומעמדות בישראל, מן העבר ומן ההווה. הנה יצאו לאור ספריו בזה אחר זה כאותם בתים לבנים ואווריריים מוקמים בארץ, יפים בתבניתם, ואף־על־פי־כן פגומים עדיין. שני הרומאנים "הנפט זורם לים התיכון" (1937) ו"הר־הצופים" (1940) אשר פרשו הרפתקאות ואהבים של צעירים הנדחפים למרחבי עולם ובאים במגע עם בדווים ותועים במידיבר עיראק מזה, והוי מסוער של סטודנטים תוך לימודם באוניברסיטה העברית הראשונה מזה – הושפעו מן הרומאן המודרני באמריקה ובאירופה ולא עלו יפה בידי המספר המתחיל. זרחי נמשך אל הארץ השכנה־המרוחקת, אל האכסוטיקה, ומעל גדות הפרת והחידקל נרקמה לו, באמצע שנות השלושים, עלילה נועזת של המחשה־המצאה להזרמת נפט לים־התיכון. היה זה נסיון לתאר על רקע ארץ־ישראל הנבנית את התנועה של מפעל בינלאומי ולסמל את הגדול שבמציאות החדשה – כל אותן תמורות הדוחפות את הדור הצעיר ליתר כיבוש ולקראת קוממיות שבעתיד. שאיפות ובצדן אכזבות. מצד אחד ניסה זרחי לעצב דמות הצעיר של מה נרקים בעל הרעיונות האוטופיים לחידושי ההווייה בארץ ובמידיבר, ומצד אחר תיאר את דמות הבדווי הצעיר עיסא אשר על אף הפרימיטיביות יודע הוא את שלפניו, רגשותיו מעודנים ועמוק סבלו הנפשי. עד שבצער האדם אין הבדל בין מלומדי־תרבות לבין פראי־מידבר – ואעפ"כ, עם כל הרצון של המספר לחוות ולהתנסות בתופעות־חיים ובניגודיהן, אין הדבר רים נתפסים אלא בחלקם. – גם כאשר המספר לא הפליג למרחקים ומעורה היה מקרוב בין בחורים ובחורות שבאו כמוהו מתפוצות הגולה כדי ללמד תורה ב"הר־הצופים", לא היה בו הכוח לבנות עולם של עלילה אנושית בחיים החדשים האלה.

דאי שבמרוצת הזמן חש זרחי תחושה של אמן

כי ההשפעות מן החוץ אינן מטיבות עימו, ושוב היה מחפש דרכו אל עצמו ואל מקור היצירה העברית. התעמק בתנ"ך ובהיסטוריה היהודית, גם שקד על ספר־האגדה ועיין במישנה ובמדרש־שים. בחרדה מתכונן היה אל מה שצריך שייכתב כתיבה של אמת; התקווה והציפייה לטוב מזה אשר עשה עד כה. – יום אחד יצא אל הכפר הקיבוצי שנתחדש על חורבות מחניים שבגליל העליון ושיתף עצמו בלהט רצייתיהם של עובדי האדמה הצעירים. בירושלים התערב בקהל היהודים מתימן, כדי להעלות את סיפורו "כפר השילוח". לא רק דורו, גם הדורות שקדמו לעלות לארץ־ישראל, הפעימו אותו לספר עלי־הם. "נחלת אבות" היא גם נחלתו. לימים קבע זרחי ישיבתו בעיר העתיקה כדי לבוא במגע עם תושביה. כאן כתב את רשימותיו הנלבבות "עיטורי ירושלים". כאן הרעיש ליבו "שמשון משוק הבשמים" והיה מתעגם למראה ה"ריחיים של רוח" המזדקרים על רקע שמי ירושלים ומדובבים הרגשותיהם ומאמצי עשייתם של בני־העם להשתרשות בארץ לא ורועה.

עם קריאת הסיפורים האלה אפשר היה להבחין כי מחברם ניחן בכשרון התיכונן, בנאי שאינו נח עד אשר יראה לפניו את המוגמר. הוא לא ויתר על שום חומר שיש כדי להשתמש בו והיה מטפחו ומעבדו וקורץ ממנו את הסיפור. מעולם לא סר מדרך העשייה החדשה אשר בחר בה, כי טובה היתה בעיניו. קול פנימי זה לחש לו לעלות בשלבי הבלטריסטיקה הארץ־ישראלית, להיות דרוך־נפש ועוז־צון. יום אחר יום ביקש לבנות את עצמו כדי להיות ראוי לתואר של מספר. הרי בעודו עלם הציב סולמו על אדמת הארץ ובעצם ידיו היה מתקנו ומחוקו, מוסיף עליו שלב אחר שלב כדי לזכות ביעודו ליצירה. מרבה היה להעמיס על עצמו עול חיים ועול תורה לשם גילוי אותה "שלהבת גנוזה" אשר בטוח היה כי בו היא ומתוכו תאיר גם לזולתו. תחילה היה זה בטחון שבתמימות, ורק לאחר מכן בא לו הנסיון שבהכרה אשר לאורו פילס נתיבות לצור צורה ראשונה ולתאר התרח־שויות בחייה החדשים של הארץ, גם לעצב דמות־עצמו בגילגולי הזולת – אנשים שדמו לו, או שנראה היה לו כי דמה להם.

ג. כוח אימפולסיווי

קו אופייני ביצירתו של זרחי, כי בין המספרים הצעירים מן המעטים היה, אולי יחיד בדורו, שכבר בצעדיו הראשונים בשדה הספרות, בהיו־תו רק כבן עשרים, לא התחיל בסיפור הקצר והעיו לשלוח ידו אל הרומאן. גיווני מראות

הגוף והיחודשי הווייתה הסואנת של הארץ בכפר ובעיר, הם שהצמיחו למספר כנפיים לתאר דברים ביריעה רחבה. אין זאת כי היה בו כוח אלמנטארי, הכוח האמפולסיווי, לבוא במגע חזותי נרחב עם ארץ-ישראל החדשה, הצעירה והווייתקה, אם מתוך הסתכלות חיצונית ואם מהתבוננות עד לידי הוודאות נפשית.

לא קלה היתה דרכו של זרחי בספרות העברית. הרבה נפתל. מילדותו לא היתה לו גישה פנימית אל הערכים של היהדות, ובעלותו לארץ-ישראל ידע מעט עברית, ורק האמונה בהתחדשות הדריכה אותו למחשבה עברית ולתפיסת המהפכה שבהחיים היהודיים. בבואו - בשנת 1929 - נכנס לקיבוץ חקלאי וכן עבד שנים אחדות כפועל במושבה ובעיר. יום אחד - סיפר ישראל זרחי - כאשר עבד בהכשרת קרקע לנטיעת פרדס של הצייר ראובן ואחיו, נתקיימה שם נטיעה הגיגית, ואת השתל הראשון נטע ביאליק. "אני לא נוכחתי בפתיחת הנטיעה, כי במה נחשבתי - נער חלוץ ההולך אחר הבהמה - ורק למחרת היום, בבואי לעבוד בפרדס, נודע לי הדבר, והמה ליבי". באותם הימים כבר היו בידי פרקי ספרו הראשון "על-מים" וכתב-היד נדד עמו ממקום למקום, עד שנתקבל, בהמלצת יעקב פיכמן ואשר ברש, להוצאת "מצפה" וראה אור בשנת 1933. ברומאן ביכורים זה חתר המספר לבטא את גישו הראשונים של הצעיר העובד והנודד על פני הארץ הלוהטת, המשלהבת אותו בחלומות ובאהבה ומעניקה לו חן קלילותה של העלילה הסיפורית.

לאחר "עלומים" (1933) באו "ימים יחפים" (1935) של חוסר-עבודה ותהיית אנשים בחדים על בעיות עולם ולאום, צמאון לאהבה ולבית - שני רומאנים שעם כל רפיונם האמנותי ניכרו בהם רחשו של סופר השואף לגדולת יצירה. עדיין נתקשה למצוא את הביטוי הנכון לכל שהרעיד ליבו, עדיין לא ידע את סוד הצירוף של המחשבה והמשפט הכתוב ברוחם העברי, ועדיין לא סיגל לעצמו ידיעה מספקת במלאכת הליטוש. - גם לאחר מכן, כשכבר כבש לו יכולת בכתבת סיפור ורומאן, לא הכל הכירו בו. יש שהתנגדו לצורת כתיבתו, ויש שפיקפקו בכוחו. כמה הוא ממהר ומקדים לעשות, אמרו; מדוע אינו מניח להם לחזיונות ולהרהורים שיתגבשו, יתעופפו מעט למרום.

ואמנם ספרי זרחי הראשונים היו פרי של הסתכלות עניינית, מהירת גשימה, שאף-על-פי שנתכוונו לעלילות-חיים באמצעים ריאליסטיים, יצאו דחופים ורופפים. לא היה זה אלא המרץ

הגדול שעמד למספר לתאר רוב דברים מהווי-הארץ אשר כל כך ביקש להודות עימו בגוף ובנפש. היתה זו עירנות שחיקה בו את ההתמדה בלימוד דעת-החיים ובלמוד מקורותיה של הלשון העברית, והם שפיתחו בזרחי את החובה לבדיקה עצמו ואת הרגשת-האחריות לבחון היטב את דרך כתיבתו מבחינת ערכה האמנותי. לא פעם אחת שמע תרעומת מפי ש"י עגנון, שהיה מקרב אליו את זרחי, על החיקוי של לשון זסגנון שהוא מוצא אצל סופרים וכי "אנחנו חולים ואין לנו לשון של אמת, וכבר קצתי בסיגנון הטוב ולזרא היה לי". ביקש זרחי להשיב לעגנון "שאינן החיפוש אחר הלשון דבר שבאופנה, אלא היאבקות על סגנון חי ומקורי; הלשון העברית אינה שגורה על פינו ועדיין אין אנו יכולים ללמד לשוננו לדבר על פי הרחוב ובהכרח אנו זקוקים לספר שממנו אנו רוצים לעשות לנו לשון - ואולי לא את עגנון אנו מחקים אלא שכולנו חוזרים ושואבים מאותן בארות שעגנון עצמו שאב, אחד בהצלחה יתירה ואחד בפחוחה; ויבוא יום שנברא לנו לשון חדשה, לא לשון תרגום - אך מי אני שאסביר את הדבר לפני איש כעגנון, שמבשרו חזה את הדברים והוא שימש לנו את ומופת..."

זרחי נתקנא לא בלבד בש"י עגנון, ביעקב שטיינברג ובאהרן אברהם קבק, שמהם הושפעה כתיבתו, אלא הוא נתקנא גם בסופרי העמים, ואפילו בקטנים שבהם, שהצמיחו פרוזה סיפורית האוצרת בקרבה מראותיו וקולותיו של עם החי על אדמתו. על כן דחפו ייצר גדול לשפוך ליבו בדפוסים מוצקים של פרוזה עברית ארצית חדשה, מאירה - להיות אחד מן המשרתים אותה, מן הבונים אותה. דם המספר שבו המריץ אותו להעלות תמונות ומאורעות מהחיים העבריים הנולדים ולייחד בהם דמויות היחידים ברעבונם לאדמה ולאור ולחזוה פה. בשנות היצירה שניתנו לו, ביקש שיתוף-לב עם המסובב אותו, נכסף לקירבת האנשים ואהבתם - כי יסופר עליהם, כי יחיו.

ואכן, בספריו "בית סבתא שחרב" (1941), "עיתורי ירושלים" (1943), "נחלת אבות" (1946), וביחוד "שלהבת גנוזה" (1943), מסתמן מיפנה רציני בדרך סיפורו של זרחי הן בבנין ובסיגנון והן בהארת הפנימית של נפש דמויותיו. דוק של ימים רחוקים מילדותו שבגלות, מראות ירושלים העתיקה וחזון קיבוץ הגלויות בארץ המתחדשת, שימשו למספר נושאים להחייאת בני הדורות בעבר ובהווה. מעתה נתמזגה כתיבתו בין הממשל לחלום, מתוך הטיית-אוזן והעמקת מבט להתרחשויות החיים המעוטרות ניגון וניי.

של מגידוב עם פיינברג שירד מנכסיו מתוך ויתור למען הכלל ושיחתם העגומה מתחת לעג-לה בתוך הגשם השוטף – ואחרון אחרון: ליל הולדת בנו של מגידוב המצפה בצריף לבשורת התינוק, כשהכפר כולו ישן, ובשמעו על הלידה הוא פורץ אל האורווה ומנשק את סוסו בצהלת גיל – תמונות פלאסטיות הן, מרעישות.

ב"ארץ לא זרועה" שב וחי מקורה של תנועה, אור פנימי של ימים קשים בייסורים וגדולים באורך-רוח. ביחוד עלתה לו לזרחי דמותו החיור-נית של מגידוב, אשר נעשה למדובבו של היחיד בתוך כלל הבייל"ויים. זוהי דמות-מופת לנוער העברי, דמות משפיעה, מרתקת, כי מגידוב הוא גם התחייה והתגלמותה, גואל עצמו וגואל עמו. מגידוב דמות בדוייה היא, מעוצבת היטב; בלעדית לא היתה נפעלת נשימת הווייתה של אותה קבוצת הבייל"ויים, והיה זה רק סיפור של הכללה היסטורית בתיאור אנשים ומאורעות לפי מקומם ומנם. אבל מגידוב מרעיד את לב הקורא בערגונותיו ובבדידות הגדולה שבממח הארץ של אותם הימים. מגידוב, כמו יוצר דמותו, גישא לכאן בסערת הנפש, ציווה על עצמו את התחדשות האדם היהודי והיה עמל בחריצות ובהתמדה עד שהגיע אל מעשה היצירה.

הגורל זיכה את ישראל זרחי להוציא מתחת ידו עוד שתי יצירות אשר השלימו את מפעלו הסיפורי: הרומאן "כפר השילוח" (1947) מחיי עדת התימנים בירושלים ובסביבתה, והסיפור הקרקעי מהווי החקלאים בגליל העליון "מח-ניים". בשני הסיפורים החשובים האלה נמשך החוט מהפאבולה של "ארץ לא זרועה", חוט שהזהיב את ריקמת יצירתו של זרחי.

כעליית הבייל"ויים העסיקה את המספר גם עליית יהודי תימן והיצמדותם לאדמת ירושלים וכפר-השילוח ממול להר-הבית. בעלילה נרחבת של חיי עדה זו ובדמויות המגוונות שבה, בא זרחי לבטא את כיסופי הנפש לשיבת היהודים אל אדמת האבות ואת מאמצי עשייתם לחידוש חייהם במלאכה ובעבודת האדמה. גם בסיפור זה מתרעדת נימה נפשית על רקע היסטורי מן העבר הקרוב, פרי אותה רוח שהדריכה את המספר ליצירה בלטרסטיית שנושאת מקיפים קיבוץ-גלויות, רשות יחיד ורשות רבים של הווייה עברית חופשית וחוקה בשאיפותיה – הווייה שכבר הצמיחה ועוד תצמיח רוב בנים להמשיך ולטוות כאן רציפות קיומה של אומה. מאוצר התמורה הכבירה הזאת ניוון זרחי בחומר וברוח, וכן העלה את שלשלת היוחסין של דורות ופילס נתיב רוחש רטטים אל פאת אופק

ב"ארץ לא זרועה" (1945) ראה אור רומאן עברי מקורי על תקופת הבייל"ויים אשר העיד על הישג-של-ממש בבלטרסטיקה הארץ-ישראלית. בספר זה דרש זרחי דרישה גדולה מעצמו – ויוכל לה. הוא נלחם ונתנסה, ולא אחת נכשל – והנה התחזק והגיע ליצירה שורשית. עם-גידולו בימי "העלומים" ניתן לו לצלול גם-במה שקדם לדורו שלו, הקשיב היטב אל מבויעי-חיים שבעבר וזכה להרנין פכוי קולם. דווקא המציאות הקשה של חיי הארץ הולכה אותו אל מקור הראשונים אשר העפילו לארץ-ישראל לפני שלושה וארבעה דורות וחיהם היו קשים עוד יותר. בלימוד שקוד של התקופה ובמישור דק של פרטים מגוונים ממעשיהם ומהלך-רוחם של אנשי ביל"ו, נרקם הסיפור האמיתי הזה, שמתוכו קמות לעינינו מקוה-ישראל וראשיתן של ראשון-לציון, עקרון וגדרה, אנשים הנאחזים בשימון – הם ומוריהם ומכל-כליהם. אמנם לא בכל פרק מצליח זרחי לחדור לנפשות הגיבורים ולדובבם כשם שהוא מצליח לתארם בעשייתם ובסביבה האופפת אותם. יש דמויות חיות כפיינברג, לוריא, ר' צלאל בעל-תבואה, פקיד הבארון אוסובצקי וכו' מובן מסויים גם דמותו של ר' יחיאל מיכל פיינברג, אך לעומתן מצטיירות דמויות חיוורות כנדיה, דריה, הנדיב, מרדכי ענוותן ועוד. זרחי היה משרטט מראה-נוף ודמות-אדם עיגולים עיגוליים. מרכם, מחליקם, מעטה עליהם קו של הארמוניה. סיפורו קולח בנעימות, מתמשך בר-ציפות וסדר, ללא עוקץ וללא הפתעות מיוחדות; סיפור שנמשך אל הגישה העגנונית שהקסימה את זרחי, הממוזגת עצב וחדווה, לוחשת סתומות וענוגות של תום האדם וזיקתו הסבלנית לגילויי החיים, אך בלי האירוני והדימוני שבעגנון; סיפור המרוחק מריחת הנפש של חיים הזו, שפסלי-רוחו חדים כזיזים המזדקרים בחוזק גושיותם וקורעים חללו של אויר. תיאוריו של זרחי על פי רוב מצטעפים בהתעגלות הרומאני-טית ואינם מצמים את תוך תוכם. יש אנשים ויש התרחשויות אשר במקום לראות אותם ואת מה שמעבר להם, אנו רק יודעים עליהם. אולם לעומת צדדים אלה, בעיקר בחצי הראשון של "ארץ לא זרועה", ניכרת עליית הסיפור במחציתו השניה, וביחוד עם סיומו. התמונות, כאשר אנשי גדרה מתלכדים לבנות את המושבה ולהגן עליה, ההתנגשות בין המתיישבים לבין פקידות הבארון והשלטון התורכי, מרי השיח של פיינברג עם הבארון, הפגישה

– נתיב המקשר את הקורא במראה עיניים ובהלך־נפש אל עריסתה וילדותה המחודשת של התנועה ליישוב ארץ־ישראל.

אותם "משכנות לתימנים" אשר הוקמו בצלע ההר מעל גחל־קדרון ברוב התלהבות של התע"ל לות־הנפש, שתושביהם "היו מברכים זה את זה, כשם שזכו להיות מנושאי האבנים לבתים האלה כן יזכו לשאת משא לבנין בית־הבחירה" – זרחי התבונן היטב מה בתוכם ומה מסביבם, בימות החול ובימי חג, בסבלות הגוף וביסורי הנפש, בחדוות הבנין כאשר השתקעו במורתח של ירושלים, ובגיון החורבן כשנטפלו אליהם שכניהם המוסלמים ופרעו בהם ובוזו רכושם. המספר תיאר את חייהם של אנשי כפר־השילוח "כמנהג אבותיהם שנה אחר שנה, קיץ וחורף, עובדים עבודתם וטורחים את טרחם, פרים ורבים ומגדלים בניהם לחופה ולמעשים טובים; ואף שהעושר אינו לן במעונם ואינו משכים לפתחם, הם שמחים בחלקם ומשבחים לקדוש־ברוך־הוא שהוציאם מארץ גלותם ונטעם במקום הקדוש הזה, כנגד חומות ירושלים". וכאשר באו עליהם חליים ופגעים – בעוז־רוח עמדו בפניהם. ובימים שמשכנותיהם נחרבו, התפארת געלמה והצער נותר – יש לה לעדת התימנים צידוק־הדין. אמנם תולים הם עיניים עצובות בכתייהם ההרוסים וליבם בוכה בהם בכי מר, אבל הם יודעים: "מה לא עשינו? עבדנו אדמה ועשינו כל מלאכה והצבנו וסיתתנו ובנינו ונשאנו משא, הכל לפי הצורך, אלא שלא נתמול לנו המזל..."

דמיות הרבה נצטיירו בסיפור "כפר השילוח", אך המספר לא השכיל אלא בתיאור כלל העדה של אחינו מתימן כ"זרע קודש, גזע עתיק", יהודים אשר נחלצו מידי צוריהם ופרצו להם דרך לגאולת ציון ולחיידוש חייהם בה – ויהא בכל התנאים. זהו עיקרו וכחו של הסיפור.

ה. דור אחוז בדור

כתיבת סיפור שורשי מחיי הארץ, שיהא לו צביון אמיתי, מן הדברים המורכבים היתה. ברבות הימים אפשר ניתן הוא בידי בעלי־הכשרון מבני־הארץ, או בידי אותם היחידים מבעלי הסגולה שנתמזגו בחיי המשק והגוף של ארץ־ישראל. אך, כאמור, ערש ילדותו של ישראל זרחי בגולה עמדה, והרבה נתלבט עד שנתעמקה בו הרגשתו העברית, עד שנתעלה כושר ראייתו – ועדיין צעיר היה, וכמספר בתחילת דרכו עמד.

והנה במגמה ובהשראה שהועלו ב"ארץ לא זרועה" וב"כפר השילוח", נוצרה גם הגובילה

ההיסטורית "מחניים" שכתבתה נסתיימה תקופה קצרה לפני מותו. שני חלקים לה לנובילה: "מאז" ו"עד תעה"; כלומר, מאז ראשית התיישב בותם של חסידיו גאליציה על אדמת מחניים, בשלהי המאה התשע־עשרה, ועד היאחזותם המחודשת של חברי קבוצה שיתופית במחניים של ימינו. – בין הדמויות שבסיפור זה בולטות ביותר: היהודי בן הדור הישן, ר' שמריה מילנר, שיצא ראשון לייסד את המושבה בגליל־העליון – והצעיר סימון סילבר, הוא שמעון כספי, שהעפיל לארץ־ישראל בסכ־נת־נפשות ונתחבר אל קבוצת הפועלים יודפת כדי לקומם הריסותיה של מחניים העזובה. חוט־שני משוור בסיפור מאורעותיו של מקום זה במשך שני דורות – עולם פלאי של הלומות וכיסופים הנוהר כדי שכרון החושים ביום ועטוף מסתורין הגליל בלילה, ועולם מפוכח של המע־שה היומיומי בהתנגש החזון אל קרקע המציאות המטפחת על פני הראשונים בקשיי החרישה והזריעה, בחוסר מים ובכל אותם לבטי ההש־תרשות של נקודת־יישוב מבודדת התובעת את עמידת האדם בגוף ובנפש.

ר' שמריה מילנר, שנדמה היה לו "כי חייו הותקו אלפי שנים לאחור והוא ניעור פתאום בין קיפולי ספר־המקרא ושב להיות בארץ הקדומים שדמתה להיות צרורה אך באותיות הקדוש", הנה קמה הארץ והיתה לנגד עיניו והיא קוראת לו ברוח עמקיה וגבעותיה, דורשת ממנו דרישה של ממש: קום עבדני, שמרני, עמול בה ועמול בה והוציא פרי לך ולזרעך. אמנם ר' שמריה ושאר חבריו החסידים ניגפו מפני הקדחת, הצמא, הבצורת ושאר פגעים שלא יכלו לעמוד בהם, ור' שמריה עזב את מחניים והלך לצפת ונסתגר בלימוד תורה כדי להמשיך לארגן את חזון הגאולה בנפשו פנימה; אמנם נרתעו גם נכשלו מייסדי מחניים, אך ראשונים היו ברוב העזה ללכת בנתיב ההגשמה לאור רעיון חִיבַת־ציון ושיבַת־ציון – נתיב שהיה לדרך בשביל הבאים אחריהם.

כך נשתלב דור בדור. את מקומו של ר' שמריה מילנר תופס בן עירו שמעון כספי, שאינו נח ואינו שוקט עד אשר תקום מחניים בשדותיה הנרחבים ונתבוננת המשק המסועף, עד אשר יבוא לה שפע של מים טהורים תחת המעט של מים עכורים. לבטוי של כספי דומים בהרבה ללבטוי של ר' שמריה; אהבתם ודביקותם באד־מת הארץ אחת היא; אלא מה שלא עלה בידי החסידים, השיגו החלוצים של העלייה השלישית. הללו התחילו וזכר העזתם הוא להם לתהילה, והללו המשיכו ובאו למחניים לחדש

בה יישובה, ותהילהם - חייהם הקבועים במקום.

מופלאה הזדהותו של זרחי עם הדמויות שבספרו, חירותו לנוף הקיים ולנוף המהחדש של הגליל בהוד המראית וקסם הצלילים. הוא התכונן היטב לכתיבת הסיפור; יצא למחניים ושיתף עצמו במעשיהם וברצויותיהם של עובדי האדמה, ומהם ובתוכם ניתנה לו ההשראה לספר גם את התקופה המרוחקת של מאמצי החסידים מגאליציה.

מלבד שני הגיבורים הראשיים, תיאר זרחי ב"מחניים" גם כמה דמויות מעניינות בתנועה ובשיחה שממוזגות בהן צער והומור ומסור השכל, אך ביסוד הסיפור הזה, בדומה ל"כפר השילוח", לא ניב היחיד וייחודה של אישיות עיקר, אלא השחקפותו של קלסתרפנים קיבוצי בתוך התרחשות כרונולוגית. עם זה יש להדגיש כי קלסתרפנים והתרחשויות אלה, הם שהרחיבו את תחומי הסיפור הארץ-ישראלי - לא רק בניקתו אל המציאות המתהווה אלא גם בהסברת מניעיה על ידי ראשונים, בהחייאה ציורית של העבר הקרוב. תכנים אלה באמיתם האידיאית זרחי נתעלה עימם המיד, במיבנה הסיפור ויכולת התיאור, בטיב הלשון הטבעית, החופשית, המתנגנת לפי רוח הסיפור ואורגת עלילתו.

1. קו אור

העירנות הנפשית והחינוכית הספרותית שאיפיינו את ישראל זרחי נוכח תופעות החיים ומתוך התרשמותו בקריאת ספרי-מקור ויצירות של מספרים בעולם, חיזקו בו יותר ויותר את הרצון להתמודד עם נושאים חדשים ולעצב עלילות מעניינות של מעשים ורעיונות. ככל נסיון חדש של סיפור שואף היה לשוות לו גם משמעות אמנותית. הדבר התבטא גם בכתיבת רשימות, שנרקם בהן החוט של רגישות בלטרסית, כמו "עיתורי ירושלים" (חש"ג), ימים שזרחי היה מהלך באותם "שבילים בעיר העתיקה" כדי להתבונן בחיי היהודים של הישוב הישן, וכמו מכתב ביי-מסע שנתפרסמו עוד קודם לכן בשם "מסע בלא צרור" (תרצ"ט). ספר נאה זה היה בו משום חידוש עם תיאור שפע המראות והחויות של סופר עברי צעיר היוצא אל מחקקי ארצות לא מגזירת-גורל של נודד וגולה, אלא מתוך רצון חופשי להתערב בעולם נרחב ולהכיר בו ערכי חרבות של אנשים אחרים. אמנם היחה זו הסתכלות עניינית, מהירה, שנרשמה על דרך הפיליטון, כפרק "על

קברי אבות" כשהמחבר השתטח על קברו של היינריך היינה בפאריז, ובמחזור ב' הקרוי "אלפיון" - אך בשאר הספר נארג חומר סיפורי, כמו בדידותו של המשקיע עצמו במיקסם אירוטי שב"נוקטורנו לכרך", כמו אותה המיית-הלב לנוכח "להט ברושו של ואן-גוך", וכעצבות זו פקוחת-העיניים המגלה את יגיעי החיים הטובים לים בצער "נמושות הכרך"; קווים של מציאות מוחשית הנמהלים בכוח הדמיון הציורי כדרך שנפש המחבר התמזגה עם המרחבים שהעשירו את עולמו היוצר.

אכן, שואף היה לכך, שכל דבר שיוצא מתחת ידו, יהיה בעל ערך אמנותי. היתה בו רגישות לתוכנו ולצורתו של הסיפור, שלא יתחלף גרעין השדה בגולת-הזכוכית ולא תזויף נעימת האמת שבו. במרוצת כתיבתו הגיע להישגים. הוא נמנה עם המספרים המטיבים ללוש בעיסתם ועושים את הלחם הפשוט של הפרוזה אשר כל ספרות מתברכת בו. בכוונה תחילה לא התנשא מעל למצוי והגלוי, נמנע מלהפליג לתעלומות מעמקי הנפש הנדרשים מכמה וכמה פנים לפענחם עד היסוד. בסיפוריו לא נפרש אותו דוק שהוא גם חוצה וגם מאחד את הרהורי-הלב לצורך ציור מראות והתרחשויות, עם הפורץ מלב האמן לבטא את עצמו ואת זולתו בתוך תמונת-עולם מלאה. כל כולו נתון היה בתיאור ממשותף של החיים בארץ, זו שקיבלה צורה לאור המציאות בעודנה רוטטת לנגד עיניו, וזו שנסתמכה על רקע העבר הקרוב ואשר העניקה לו יכולת לעצב כמה מגיבורי סיפוריו כחצובים מתוך מיקרה-הנפש שלו - אנשים רגילים ונסערים הנאבקים על מתן טעם לחיים, המבקשים ביטוי למשמעותם האידיאית.

בחייו הקצרים - כמה התלבט, כמה התנסה, גם הספיק הרבה. ראינו גזעו הדק, השברירי, והוא גבה ונסתעף ונשא פרי. אילו האריך ימים, ודאי היה מגיע ליתר שלימות. זרחי ידע מיגב-לוחיו, אך גם חש את מרחבי היצירה הסיפורית, שערוך היה לכבשם - ובאמצע הדרך נקפד. "הכל מחכה ליד הקורן - כתב ביומנו משנת 1944 - ואם יחייני שר-החיים ושר-היצירה יטה לי חסד, יש מה לעשות דברים רבים מחכים לגאולתם - ולואי ויהא השפע טוב כאשר טעמתי את טעמו הטוב בחלומי, והרחתי ריחו המופלא בחונוני". יבולו הסיפורי של ישראל זרחי אינו מבוטל כלל וכלל, אך בכאב-הידיעה, כי יותר ממה שסיפר עתיד היה לספר, מתוספת קרו-אור לשלהבת דמותו הגנוזה בספרות העברית.

אריה ליפשיץ